

Шарковська С.В.

ФАКТОРИ ТА МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ СОНЯШНИКУ

У статті розглянуто умови регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику, яка повинна здійснюватися через ринковий механізм регулювання, державне регулювання та економічний механізм підприємства. Визначено фактори впливу на механізм регулювання ринку соняшнику, які поділяються на дві групи: фактори опосередкованого та фактори прямого впливу. Фактори прямого впливу поділяються на внутрішні, що залежать від функціонування ринку соняшнику та продукції переробки в середині країни, та зовнішні, які визначаються загальносвітовими тенденціями цього ринку. Проаналізовано основні принципи регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику.

Ключові слова: державне регулювання, механізм, підприємство, принципи, розвиток, ринок, фактори.

Постановка проблеми. Вирощування соняшнику – один з найдавніших видів сільськогосподарського виробництва на території України, що пов'язано з наявністю необхідних природних та кліматичних ресурсів, розвинутою землеробською культурою населення. Ринок соняшнику України є структурним елементом агропромислового комплексу, являє собою високорозвинену, сформовану, постійно функціонуючу систему. Динамічний розвиток його як системи дозволив повністю забезпечити внутрішні споживчі та промислові потреби в олійно-жировій продукції, істотно наростити експортний потенціал аграрного сектору економіки, забезпечити цінову стабільність на ринку олійної продукції.

Як і будь-який інший господарський механізм, олійно-жировий ринок зазнає регуляторних впливів. Під регулюванням ринку соняшнику слід розуміти процес цілеспрямованого впливу на покупців та продавців олійних культур та продуктів їх переробки, що забезпечує їх функціонування в межах передбачених параметрів (попит, пропозиція, ціноутворення, виробництво, конкуренція, прибутки, експорт).

Механізм регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику включає механізм державного регулювання, який передбачає податкове регулювання, фінансово-кредитне регулювання, регулювання експортно-імпорتنих операцій, державну підтримку галузі.

Механізм регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику повинен опиратися безпосередньо на господарський механізм, складовою якого є організаційно-економічний механізм функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомому внеску щодо механізму регулювання діяльності підприємств та проблемам розвитку на ринку соняшнику присвячені наукові дослідження відомих економістів, серед яких В.Г. Андрійчук, М.Д. Безуглий, П.І. Гайдучкий, М.В. Калінчик, С.П. Капшук, В.С. Каретнікова, С.М. Кваша, В.Г. Кухта, В.Я. Месель-Веселяк, Т.І. Олійник, М.П. Талавиря, І.В. Чехова, А.В. Фаїзов та інші. Механізм регулювання ринку соняшнику має базуватись на забезпеченні балансу попиту та пропозиції даної культури за допомогою реалізації економічних функцій держави.

Однак окремі питання регулювання розвитку підприємств на ринку соняшнику, а саме – формування ефективного механізму регулювання діяльності підприємств, оптимізації обсягів виробництва продукції, розробки системи заходів щодо підвищення експортного потенціалу та стратегічного планування підприємств галузі потребують подальшого вивчення. Широкий перелік наявних проблемних питань обумовив актуальність обраної теми.

Мета дослідження. Метою статті є формування факторів та механізму регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику.

Виклад основного матеріалу. Функціонування будь-якої економічної системи слід розглядати як процес взаємодії різних елементів, до яких відносяться агенти, суб'єкти та інститути, діяльність яких потребує регулювання та саморегулювання. Регулювання економіки є об'єктивним процесом, що забезпечує інтереси всіх учасників: держави, підприємств й індивідів, та діє лише в результаті раціонального поєднання ринкового саморегулювання і впливу держави. Тому регулювання ринку соняшнику має враховувати особливості функціонування сільськогосподарських підприємств, суб'єктів

ринкової інфраструктури, держави та зважати на забезпечення продовольчої безпеки держави як пріоритетного завдання державної аграрної політики.

Перед тим, як перейти до визначення природи та складових механізму регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику, необхідно розкрити сутність понять "регулювання" та "ринок". Регулювання (лат. *regulo* – упорядковую) – спосіб та механізм підпорядковувати що-небудь певній планомірній організації дій або функція управління, що забезпечує функціонування та розвиток явищ і процесів у межах заданих кількісно-якісних параметрів [4]. П. Самуельсон та В. Нордхаус наголошують, що сутність регулювання полягає у створенні державних законодавчих актів або ринкових стимулів, що використовуються для контролю за рішеннями підприємств у сфері ціноутворення, збутової політики або методів і обсягів виробництва. Інші автори пропонують розглядати регулювання як процес здійснення цілеспрямованого впливу на соціально-економічну систему чи окремі її ланки [4]. Щодо самого визначення ринку, то Р. Кемпбелл, Макконнел та Стенлі Л. Брю окреслили його як інститут або механізм, який зводить разом покупців як представників попиту та продавців, як представників пропозиції окремих товарів та послуг [6]. Г. Армстронг спільно з Ф. Котлером під ринком розуміють сукупність покупців та продавців, які здійснюють операції з купівлі-продажу товарів певного типу [1]. З позиції інституціоналізму ринок – це еволюційна система, механізм координації взаємодії економічних агентів і узгодження стимулів через механізм відносних цін та здійснення трансакцій. Економічна енциклопедія пропонує більш широке трактування поняття "ринок" – це певна сукупність економічних відносин між різними типами фірм та індивідами, державами та іншими суб'єктами з приводу купівлі-продажу товарів і послуг, де остаточно визначаються їхня вартість і реалізація, завдяки чому посилюється конкуренція між товаровиробниками за зниження витрат виробництва і підвищення суспільної корисності товарів, частково забезпечуються пропорційність розвитку народного господарства, неперервність суспільного відтворення і формування цілісності економічної системи, а також опосередкований контроль споживачів за виробництвом [4]. Таким чином, під регулюванням ринку соняшнику слід розуміти процес цілеспрямованого впливу на покупців та продавців олійних культур та продуктів їх переробки, що забезпечує їх функціонування в межах передбачених

параметрів (попит, пропозиція, ціноутворення, виробництво, конкуренція, прибутки, експорт).

Отже, процес регулювання ринків є комплексним і динамічним та передбачає вплив держави та процес ринкового саморегулювання. В. Осецький та А. Прилуцький визначили, що державне регулювання аграрного ринку здійснюється в Україні через визначену систему інститутів, які доповнюють дію ринкового механізму [7]. При цьому співвідношення між ринковим механізмом і державним регулюванням визначається такими чинниками:

1) питомою вагою державного сектору в аграрній сфері;

2) досвідом регулювання інших товарних ринків;

3) історичними особливостями і традиціями сільськогосподарського виробництва і споживання;

4) врахуванням специфіки ринків сільськогосподарської сировини і продовольства, а саме: їх низькоеластичності, що означає консервативний характер змін у структурі виробництва, уповільнений характер пристосування, невідповідності споживання визначеному набору продовольчих товарів;

5) одночасною дією фізіологічних і економічних факторів, яка означає, що за умов зростання доходів чи падіння цін не спостерігається адекватного зростання попиту [7].

Важливим елементом механізму регулювання є балансування попиту і пропозиції на ринку. В основі реалізації заходів урівноваження кон'юнктури ринків лежить бюджетна й податкова, структурна та інтервенційна політика, стимулювання реального сектору економіки і зайнятості. Отже, механізм регулювання ринку соняшнику має базуватись на забезпеченні балансу попиту та пропозиції олійних культур за допомогою реалізації економічних функцій держави.

Досліджуючи регулятивні процеси на аграрних ринках, О.В. Ульяновченко визначив, що теоретично ринок здатний до ефективної дії функції саморегулювання через конкуренцію. Але це стає можливим лише тоді, коли всі учасники ринку, що будь-яким чином взаємодіють між собою, знаходяться в рівних конкурентних умовах. В окремих галузях та в окремі періоди часу це може бути можливим. Проте в аграрному секторі, зокрема у сільському господарстві, як показує практика, автоматичне регулювання з дотриманням інтересів галузі та споживачів ще не спостерігалось [10]. Тому ми вважаємо, що механізм регулювання ринку соняшнику потребує суттєвого державного регулювання не лише

для зрівноваження кон'юнктури, а й для забезпечення прибутковості виробників сільськогосподарської сировини, якості продукції, продовольчої безпеки. Інші автори, визначаючи вплив держави на ринкові процеси, наголошували, що державне регулювання повинно налагодити такі міжгалузеві відносини між сферами виробництва, заготівлі, зберігання, переробки та торгівлі, які б забезпечували стосунки вертикальної інтеграції партнерів. В основу таких відносин повинна бути покладена взаємна спільність економічних інтересів учасників однієї вертикалі продукції [10]. Таким чином, механізм регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику поширюється на весь ланцюг «виробництво-зберігання-збут», під його вплив підпадають не лише виробники сировини та переробні компанії, а й інші суб'єкти ринкової інфраструктури (оптові посередники, склади, елеватори, оптові

склади, товарні біржі, транспортні компанії). І тому механізм регулювання досліджуваного ринку вимагає до себе підвищеної уваги, оскільки він буде визначатися факторами впливу, що характерні лише для певного ринку.

На механізм регулювання ринку соняшнику будуть мати вплив фактори, які, на нашу думку, доцільно розділити на дві групи: фактори опосередкованого або непрямого впливу та фактори прямого впливу. До факторів непрямого впливу слід зарахувати загальний стан функціонування економічної системи держави, а саме: стан розвитку економіки (стабільність національної валюти, ставка позичкового проценту в банках, рівень доходів населення, приріст ВВП, рівень інфляції), політико-правову ситуацію в країні, соціальні та демографічні процеси. Фактори прямого впливу будуть визначатися особливостями ринку соняшнику та продуктів його переробки (рис. 1).

Рис. 1. Фактори, що впливають на механізм регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику

Ми вважаємо за доцільне розділити всі фактори прямого впливу на внутрішні, що залежать від функціонування ринку олійних культур та їх переробки всередині країни, та зовнішні, які будуть визначатися загальносвітовими тенденціями цього ринку.

Так як олійно-жировий підкомплекс вважається експортноорієнтованою галуззю, то, на нашу думку, зовнішні фактори будуть визначати основні напрями механізму регулювання ринку в Україні. Серед зовнішніх факторів найсуттєвіший вплив на регулювання національного ринку олійних культур матимуть обсяги виробництва й споживання олійних культур та продуктів їх переробки за продовольчим, технічним (виробництво біопалива) і фуражним (кормовим) напрями в світі. Слід погодитись із Л.В. Страшинською, що розвиток глобальної галузі з виробництва біодизелю здійснює найбільший вплив на ринки пальмової та ріпакової олії, призводячи до суттєвого зростання цін на ці продукти. Проте він опосередковано впливає і на ринки інших видів олій, ціни на які також зростають на фоні все більш широкого нехарчового застосування [9]. Окрім того, зростає вагомість фактора, пов'язаного з необхідністю приведення національних стандартів якості до міжнародних вимог, у зв'язку з цим посилюється регулююча функція держави для запровадження цих стандартів. І як наголошує Т.А. Дуранова: "Жорстка конкуренція на зовнішньому ринку олійно-жирової продукції вимагає дотримання всіх вимог щодо якості продукції, що експортується" [3].

Таким чином, регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику буде здійснюватися через ринковий механізм регулювання, державне регулювання та економічний механізм підприємства. Економічний механізм підприємства знаходиться під одночасним впливом і державного регулювання, і ринкового. Саме цей вплив і визначатиме, яким чином, з якою метою на підприємстві буде здійснюватися планування, стимулювання праці, фінансування основних видів діяльності, якими будуть умови реалізації продукції, виробничо-технічного обслуговування, загальні умови господарювання підприємства. Також від рівня державного регулювання та впливу ринку залежить собівартість продукції і, відповідно, ціна продукції, і, як наслідок, фінансові результати діяльності підприємства. Механізм регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику має базуватися на принципах, які урівноважать баланс державного

та суто ринкового регулювання і забезпечать інтереси усіх учасників цієї взаємодії: держави, підприємств, громадян.

Регулювання аграрного ринку має базуватись на принципах, що будуть враховувати основні завдання аграрної сфери, пріоритетність серед яких належить забезпеченню продовольчої безпеки, а саме [2]:

- принцип міжгалузевої взаємодії, що полягає в координації дій виробництва з галузями інфраструктури, зумовлює пріоритетні ланки галузі, розвиток яких здатен надати структурі галузі необхідного динамізму;

- принцип раціонального розміщення, який передбачає наближення до джерел сировини, палива, енергії, трудових ресурсів і районів споживання продовольчої продукції;

- принцип урахування територіальних особливостей розміщення галузі (розселення населення, транспортна доступність тощо);

- принцип самофінансування, що передбачає забезпечення розширеного відтворення виробництва підприємством за рахунок власних джерел;

- принцип маневреності й адаптивності, тобто наявність внутрішньої самоналагоджувальної системи, яка спрацювала б при відхиленні від обраної стратегії в реальних умовах життя, нейтралізувала б негативні інерційні сили і дала б змогу вийти на реальні траєкторії розвитку [2].

Окрім зазначених принципів, Н.М. Левченко зазначає, що в період інтеграції аграрного ринку в світові ринки регулювання аграрної сфери має базуватись на принципах: державної підтримки наукових досліджень щодо створення та впровадження нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування, поглибленої переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення з неї конкурентоздатної вітчизняної продукції; відповідальності держави за стан справ в аграрному секторі; відповідності бюджетного фінансування вимогам СОТ та САП країн ЄС; спрямованості на добробут селян, соціальний захист та розвиток сільських територій [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, принципи регулювання діяльності підприємств на ринку соняшнику базуються на принципах регулювання аграрного ринку та враховують певні особливості галузі, серед яких, на нашу думку, доцільно виділити такі:

- екологічної безпечності виробництва. Вирощування соняшнику потребує інтенсифікації виробничих процесів за рахунок хімізації сільськогосподарського виробництва, а це, у випадку

нерационального застосування, може призвести до погіршення екології;

- раціонального використання земельних ресурсів. Так як недотримання сівозмін при вирощуванні соняшнику може стати причиною деградації ґрунтів, виникає необхідність державного контролю за сівозміними;

- сертифікації та безпеки виробництва соняшнику та продуктів його переробки відповідно до міжнародних стандартів;

- поглибленої переробки сировини для експорту;

- державного стимулювання розвитку переробної промисловості для створення доданої вартості на території України, оскільки це дасть змогу досягти значно більших економічних та соціальних ефектів. Економічно вигідніше переробляти сировину в країні та експортувати готову продукцію. Окрім того, налагодження переробки передбачає збільшення кількості робочих місць;

- продуктової диверсифікації на ринках олійних культур та їх переробки передбачає стимулювання виробництва та реалізації значно більших видів сировини та готової продукції за продовольчим, фуражним та енергетичним напрямками;

- розширення ємності внутрішнього ринку соняшнику за рахунок виробництва біопалива в умовах політичної та енергетичної кризи. Реалізація зазначеного принципу регулювання набуває гострої актуальності внаслідок високої залежності України від вуглеводнів, які імпортуються з інших країн. Тому виробництво альтернативних джерел енергії з продукції переробки соняшнику дозволить збільшити попит на вітчизняну продукцію та зменшити енергетичну залежність країни;

- інноваційності галузі виробництва соняшнику та продуктів його переробки, це означає, що запровадження інновацій у сферу виробництва сировини та готової продукції є важливою умовою забезпечення ефективного зростання галузі;

- помірного протекціоналізму виробництва соняшнику як важливої експортно-орієнтованої та бюджетонаповнюючої галузі, що передбачає державну підтримку виробництва та експорту олійних культур за кордон.

Отже, механізм регулювання діяльності підприємств на ринку олійно-жирової продукції визначається системою принципів, що відображають важливість зазначеного ринку для забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки України.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Армстронг Г. Маркетинг. Загальний курс: пер. з англ. / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – 5-те вид. – Київ: Діалектика, 2007. – 608 с.
2. Дейнеко Л.В. Еколого-економічні засади формування та реалізації державної політики у сфері продовольчого забезпечення країни [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко, Е. І. Шелудько // Режим доступу: www.economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2009/Dejneko.pdf.
3. Дуранова Т.А. Формування ринку олійно-жирової продукції в Україні / Т.А. Дуранова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – Вип. 3 (43). – С. 67–72.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол. С. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ: Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
5. Левченко Н.М. Принципи державного регулювання розвитку АПК в Умовах інтеграції до європейського простору / Н.М. Левченко // Акт. проблеми державного управління: ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. – № 1 (32). – С. 145–149.
6. Макконнэл К.Р. Экономика: принципы, проблемы и политика: пер. с англ. / К.Р. Макконнэл, С.Л. Брю. – 2-е изд. – Киев: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
7. Осецький В. Пріоритетні напрямки державного регулювання аграрного ринку / В. Осецький та А. Прилуцький // Вісн. Київ. нац. економ. ун-ту ім. В. Гетьмана. – 2013. – № 146. – С. 56–59.
8. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус; пер. с англ. под ред. Н.В. Шульпиной. – Москва: Вильям, 2001. – 688 с.
9. Супрун О.М. Інституційні фактори та механізми регулювання аграрного виробництва й ринку / О.М. Супрун // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 4. – С. 131–135.
10. Ульянченко О.В. Державна політика захисту і розвитку конкуренції в аграрному секторі як метод регулювання ринку / О.В. Ульянченко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць – Вип. 252: в 6 т. – Т.6. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1467–1472.

REFERENCES

1. Armstrong G. (2007) Marketing. Zagal'nij kurs: per. z angl. [Marketing. General course]/ G. Armstrong, F. Kotler. – 5-te vid. – Kiiv: Dialektika, p. 608. [in Ukrainian].

2. Dejnego L. V. Ekologo-ekonomichni zasady formuvannja ta realizacii derzhavnoi politiki u sferi prodovol'chogo zabezpechennja kraïni [Ecological and economic principles of the formation and implementation of state policy in the field of food supply of the country] [Elektronnij resurs] / L. V. Dejnego, E. I. Shelud'ko // Rezhim dostupu: www.economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2009/Dejnego.pdf.
3. Duranova T. A. (2011) Formuvannja rinku olijno-zhirovoi produkcii v Ukraïni [Formation of the market of oil and fat products in Ukraine] / T. A. Duranova // Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen', – Vip. 3 (43). – p. 67–72. [in Ukrainian].
4. Ekonomichna enciklopedija: u 3 t. [Economic Encyclopedia: in 3 volume]/ redkol. S. Mochernij (vidp. red.) [tain.]. – Kiïv: Akademija, 2002. – T. 3. P. 952. [in Ukrainian].
5. Levchenko N. M. (2011) Principi derzhavnogo reguljuvannja rozvitku APK v Umovah integracii doevropejs'kogo prostoru [Principles of state regulation of the development of agro-industrial complex in the conditions of integration into the European space]/ N. M. Levchenko // Akt. Problemi derzhavnogo upravlinnja: HarRI NADU "Magistr", – № 1 (32). – p. 145–149. [in Ukrainian].
6. Makkonnjel K. R. (1993) Jekonomiks: principy, problemy i politika: per.sangl. [Economics: principles, problems and policies]/ K. R. Makkonnjel, S. L. Brju. – 2-e izd. – Kiev: Hagar-Demos, p.785. [in Ukrainian].
7. Osec'kij V. (2013) Prioritetni naprjamki derzhavnogo reguljuvannja agrarnogo rinku [Priority directions of state regulation of the agrarian market] / V. Osec'kijta A. Priluc'kij // Visn. Kiïv. nac. ekonom. un-tuim. V. Get'mana. – № 146. – p. 56–59. [in Ukrainian].
8. Samujel'son P. (2001) Jekonomika [Economics]/ P. Samuel'son, Vil'jam D. Nordhaus; [per. s angl. podred. N.V. Shul'pinoj]. – Moskva: Vil'jam, p.688. [in Ukrainian].
9. Suprun O.M. (2011) Institucijni faktori ta mehanizmi reguljuvannja agrarnogo virobництва i rinku [Institutional factors and mechanisms of regulation of agrarian production and market]/ O. M. Suprun // Visnik Poltavs'koï derzhavnoi agrarnoi akademii. – № 4. – p. 131–135. [in Ukrainian].
10. Ul'janchenko O.V. (2009) Derzhavna politika zahistu i rozvitku konkurencii v agrarnomu sektori jak metod reguljuvannja rinku [State policy for the protection and development of competition in the agricultural sector as a method of regulating the market]/ O.V. Ul'janchenko // Ekonomika: problemi teorii ta praktiki: zb. nauk. prac' – Vip. 252: v 6 t. – T.6. – Dnipropetrovs'k: DNU, – p. 1467–1472. [in Ukrainian].

Одержано 24.03.2017 р.